

„Az ember él”

*„Hihetetlen energiával lobog benne az élet.
Az az ember él. Hiába, hogy meghalt...” (1)*

Egy már igencsak régen volt kerek születésnapján ezzel háritotta el a köszönést: *„Épp elég igazságtalanság az, hogy meg kell öregedni és halni, miért kell erre még figyelmeztetni is az embert?!”* Testi-lelki bajokkal sújtva, nehéz öregség után halt meg. Egy nehéz élet ért ezzel véget, melyre, azt hiszem, illenek azok a szavak, melyeket Kocsis István monodrámájában hőse, Bolyai János szájába adott (2): *„az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja”*. Ő maga ezt így fogalmazta meg: *„egész életemben bajban voltam, úgy tűnik, ez az életformám”* (3).

Jó néhány baját persze nem kereste, hanem jött magától, például az olyan *„önszorgalmú kutyáktól”*, akik még a szót is egymástól véve emlegették *„az arc-képfestő tévedésé”*-t, meg *„az enciklopédista tévedésé”*-t; ezekről (valamint állásgondjairól és publikációs nehézségeiről) részletesebben szoltam a 80. születésnapját köszöntő *Forrásban* (4).

Életművét befejezte. A nem kevés szerencséseknek személyes emléküik is marad róla, a többieknek – még nagyjából a Gutenberg-galaxisban élvén – néhány fényképen, tévé- és hangfelvételen túl csak írásait hagyta. Barátja, Koch Sándor, aki egy évvel volt fiatalabb nála és pár hónappal előtte halt meg, így írt (5): *„Boldog vagyok, hogy személyesen ismerhetem őt, mert egyértelműen azok közé a (fájdalmasan kevés) embertársaim közé tartozik, akiknek megismeréséért érdemes volt megszületnem. Vekerdivel beszélni, írásait olvasni, előadásait hallgatni hasonlíthatatlan intellektuális gyönyörűség, szellemi öröm. Töltekezés tudással, tudománnyal és emberiséggel. Ilyesmit akkor érez az ember, ha a régiek közül Szókratészt, Aquinói Szent Tamást, Erasmust, Galileit, Swiftet vagy Madáchot olvassa.”*

Bőven van mit tanulni tőle a következő nemzedékeknek, de sok mindent kell tennünk azért, hogy erre legyen módjuk (és persze készítésük is).

Előbbiről, a tanulnivalóról hosszan lehetne értekezni; mivel én tanár vagyok és nyelvész, hadd emeljek ki röviden két olyan mozzanatot, amit különösen fontos Vekerdí-örökségnek tartok és amire szívesen felhívnám diákjaim figyelmét (az alkalom nem engedi meg, hogy megindokoljam a feltételes mód használatát).

Az egyik az a gondolkodásmód, amit *„megfordítottnak”*, vagy talán inkább *„megfordítónak”* lehetne nevezni, és ami rendkívül fontos akkor, ha a dolgokat valamelyest már ismerjük és tovább szeretnénk lépni. Bibliográfiai adatok nélkül csak hadd idézzem pár kérdésfeltevését, megközelítési módját:

Amikor Magyar Imre kevesellte az orvostanhallgatók általános műveltségét, Vekerdi arra kérdezett rá, hogy a nem használt, összefüggésbe nem illesztett ismeretekből ez a kevés is nem sok-e;

Amikor a magyar Nobel-díjasok számáról gondolkodott, a közvélekedéssel ellentétben fordítva nézte a dolgot: nem is olyan nagy ez a szám, a szegény országok tehetségeiből több is telne;

Apáczai munkásságáról szólva azt vizsgálta, mit hagyott ki forrásaiból, kora nyugat-európai műveltségéből, ahelyett, hogy mit vett át onnan;

A tudományos ismeretterjesztésről szólva (beleértve a vitathatatlan színvonalú nagyokat is) folyton azt feszegette, hogy óhatatlanul hamis képet festve a tudományról jóval több kárt is okozhat, mint amennyi a haszna.

A másik téma a nyelv ügye – anyanyelvé és idegennyelvé egyaránt. Maga mesélte, hogyan „tanult meg végre magyarul” negyvenes éveiben járva, miután Fülep Lajos (a maga nem éppen diplomatikus módján) ennek szükségességére figyelmeztette. (Gyakran elmesélte azt is, hogyan adta vissza neki első, szakmailag kifogástalan, de „meg nem írt” *Valóság*-cikkét Kőrösi József). Nyelvészekről vagy az anyanyelvi nevelésről szólva jelszavak és divatos egyoldalúságok nélkül „propagálta” Arany Jánost és Karácsony Sándort (egy ilyen írásáról Szépe György tesz említést e számbeli írásában).

A klasszikus nyelvekből nyilván jól felkészítették őt iskolái, de az élő idegen nyelvekre és főleg annyi sokra, amennyivel életében dolga volt, már a maga erejéből jutott. Az Onkológiai Intézetben egy volt kollégája elmesélte nekem, hogyan jegyzetelt az intézeti „önképzőkörben” az igazgató is, amikor az ifjú munkatárs román és dán szakirodalomról is beszámolt. Aki olvasta az általa angolból és franciából magyarra fordított könyveket, annak eszébe jut Pázmány Péter elvárása a fordítóval szemben, hogy tudniillik úgy szóljon a szöveg, „*mintha először magyar embertől, magyarul íratott volna*” (a nagy Vekerdi fordította francia könyvek ráadásul teljes értékű szépirodalomnak is tekinthetők mind az eredeti, mind a célnyelven!). Aki pedig olvasta az általa angolra fordított Rényi-könyvet, vagy pláne az általa eleve angolul írt hosszú és nehéz nyelvészeti tanulmányt, az igencsak megemeli a kalapját, még ha mai – igaz, nagyrészt egynyelvű – angolos időkben él is. Hát még, ha tudja: fordította Vekerdi magyar szerző embertelenül hosszú és nehéz (igaz, világhírű) könyvét is németről angolra! A tanulság (diákjainknak mondanám) ugye nyilvánvaló?

Most hadd foglaljam össze röviden, mit vélek én a magunk feladatának. Elsősorban is nem ünnepelni, nem példalózni kell vele, mivel, ahogy ő fogalmazott Gulyás Pálról szólva (6): „*mintha maga se nagyon kívánczkozna Pantheonon-belülre. Hiszen kívül a kék ég, madarak, fák, füvek, virágok meghittsége, belül a terek komor fensége, amit hiába próbál felvidítani a kupolacsúcs nyitott körén beömlő napvilág.*”

Vekerdi nagyon sokat publikált (úgy számoltam, hogy első megnyilatkozásától haláláig – minden bibliográfiai tételt egy egységnek véve – legalább kéthetente jelent meg tőle valami). Nem hiszem, hogy sok kiadatlan kézírata lenne még abban a hagyatékban, mely most munkahelye, az Akadémiai Könyvtár kézírattárába kerül (bár lehet még olyan meglepetés, mint utolsó, a pestisről szóló

könyve [7]; ilyen meglepetés – a korrektúra olvasásakor tudtam meg –, hogy a Bakos Istvánnal közös „kutatómunkátok” ötven interjúja, melyeknek egy része megjelent itt-ott, mégiscsak megvan kéziratban (Vekerdi úgy tudta, hogy elvesztek az engedélyező hatóságnál). Folytatására vár a *Véges végtelen*, aminek csak az első „évfolyama” jelent meg írásban. Az is nehezen, hiszen Vekerdi László lassú és fáradságos munkával – minden tiszteletünk ellenére sokunk véleménye szerint szükségtelenül – fölszerelte lábjegyzetek tömegével ezt a végül is a nagyközönségnek való könyvet. A további kötetek valószínűleg „egy az egyben” fognak megjelenni (ami így sem jelent persze első változatot, még csak a rádióban elhangzott szöveg kicsit stilizált változatát sem: a Herczeg Jánossal közös munka állt egy előzetes folyamatos írott szövegből, egy hangszalagra vett párbeszéd és dokumentumokkal tagolt hangzó változathoz és egy ebből készített, de eléggé átformált könyvszövegből). Úgy tudom, a Typotex Kiadó vállalja a folytatás megjelentetését is, annak ellenére, hogy sem anyagi, sem erkölcsi sikernek nem lehet nevezni az első kötetet (utóbbin természetesen a recenziókat és más nyilvános reagálásokat értve). A rendszerváltás előtt megjelent két esszékötete sem ért el az azok utániakénál nagyobb példányszámot, míg az „ismeretterjesztő” munkáinak magyarországi és külföldi összpéldányszáma a negyedmilliót is elérte. Változnak az idők!

A *Véges végtelen* „gondja” tehát megoldottnak látszik.

Régóta gondolkozom azon, hogy ha könyvkiadó volnék, milyen könyveit jelentetném meg újra, és milyen új gyűjteményes köteteket, válogatásokat adnék ki számtalan megjelent írásából. Előbbire jelöltként mindenekelőtt a Newton-könyvet javasolnám (a szerkesztőség által megváltoztatott, de a tiszteletpéldányokban általa gondosan visszajavított szöveggel, vagyis a tömérdek beleillesztett „is” nélkül persze). Nagy és vastag tanulmányköteteinek nem sok esélyt jósolok, ha a jelenlegi „Gutenberg utáni” folyamatok folytatódhatnak. Viszont rövidebb és használhatóbb tematikus válogatásoknak igen. Használhatóbbon azt értem – önkritikusan, mint a *Tudás és tudomány* válogatását végző szerkesztő is –, hogy névmutatóra mindenképpen szükség van, sőt afféle ki kicsoda függelék-re is, amilyet ő maga – szerintem ez az egyik csúcscsövege – a Newton-könyv végére illesztett, valamint alapvető továbbvezető bibliográfiára is (ezt persze elvégezték a nagy könyvek lábjegyzetei). A tematikus válogatást illetően persze csak a magam olvasói várákozásaiból indulok ki (az életmű tekintélyes részének ismeretében), semmiképpen sem a könyvpiaci lehetőségekből. Mondanom sem kell, más másképpen tervezne, és persze azt is tudom, hogy az egyes kötetek profilja hatalmas átfedéseket mutat.

Mindenekelőtt szükség volna egy a tudománnyal foglalkozó kötetre, a tudományos megismeréssel foglalkozó óriáskötet, a *Tudás és tudomány* egy rövidebb változatára (bár még van eladatlan példány belőle). A *Tudás és tudomány* anyagának egy része mellé azonban ebbe be kellene kerülnie jó néhány társadalomtudományos írásnak is (például a nyelvészet történetéről vagy a Saussure-ról szólóknak, hogy csak nyelvészeti példát hozzak). Egy másik kötet a szélesebb művelődéstörténetet foghatná át (Apáczaitól az okkultig, vagyis a *Tudás és tudom-*

mányból is átkerülhetne egy s más), egy harmadik, irodalmi témájú az irodalomkritikus Vekerdi mutatná be. Egy negyedikbe kerülhetnének az inkább politikai, azon belül is társadalompolitikainak nevezhető írások (a településszerkezetéről, a szegénységről szólók például).

Magától értetődő, hogy a Gyuris György hatalmas munkájával elkészült 1999-es Vekerdi-bibliográfiát (8) is be kellene fejezni (valamint kiegészíteni, hiszen az eleve „válogatott életmű-bibliográfia”). Domokos Mátyás úgy gondolta, hogy Vekerdi László élete egy Németh László-regénybe kívánkozik (9); ki tudja, talán akad olyan szépíró (mert ez nem filozofi feladat!), aki erre vállalkozik. A halála után megszorodott internetes beírások között – melyek egyébként Vekerdi írásainak piacon tartásáról, sőt idegen nyelvekre való fordításáról is szólnak – az egyik az életét összefoglaló könyv kiadását javasolja. Talán ez is elkészül – de az biztos, hogy a szerzőjének mindenképpen magnóval (is) kell írnia (ahogy a Vekerdi emlegette nagy modern tudománytörténészek is eljártak), hiszen számtalan kor- és pályatársa személyes emlékei nélkül a közember Vekerdi arcképe nem festhető meg (a magánemberére pedig aligha van szükség, legalábbis szerintem).

És végül: mindenképpen csinálnék egy kis „Vekerdi-breviáriumot”, melybe bekerülnének azok a mondatok, legfeljebb bekezdések, melyeket hallgatói újra és újra felidéznek, melyeket olvasói könyveiben a sorok szélén megjelöltek, aláhúztak, megjegyeztek és idéznek, melyekhez folyton visszatérnek. Azt is el tudnám képzelni, hogy összefognánk jó néhányan, és összegyűjtenénk ki-ki a maga kedvenceit és azokat tematikusan elrendezve állna össze a kis kötet. Ha volna rá módom, biztosan raknék bele képeket is (ahogy a 80. születésnapjára megjelent *Természet Világa* különszám tette). Lennének benne képek élete fontos színtereiről, mint a szülői ház (ha még megvan), tanár szüleinek az iskolái, a Matematikai Kutatóintézet, az Akadémiai Könyvtár régi és új helyiségei, szerkesztőségek, lakásának nappali/könyvtárszobája, a somlói ház, Németh László sajkódi háza, a volt bölcsészkar X. előadóterme, a chartres-i katedrális (apropó Chartres: a címlapra az onnan való és Galilei-könyvéhez fölhasznált Izaiás-képet tenném), valamint önálló könyveinek címlapjai (ahogy az említett *Természet Világa*-szám hátoldalán is). Ezekon kívül összegyűjteném (a *Természet Világa* részben ezt is megtette már) azoknak az embereknek a képét, akik fontosak voltak az életében (de a múlt idő fontos: csak már a meghaltakét), mint például szülei, az a néhány debreceni tanára, akiről mindvégig szeretettel és elismeréssel beszélt, Balthazar debreceni püspök, Karácsony Sándor, Szele Tibor, Kertész Andor, Forgács Péter, Sántha Kálmán, Németh László, Fülep Lajos, Szabó Árpád, Benedek István, Antall József, Erdei Ferenc, Rényi Alfréd, F. Kemény Márta, Varga Domokos, Kenéz Ernő, Fodor András, Tüskés Tibor, Juhász-Nagy Pál, Levendel László, Koch Sándor, Simonyi Károly, Kőrösi József, Sík Csaba, Domokos Mátyás (hogy az általa szóban-írásban legtöbbször emlegetettek közül válogassak különösebb rendezés és persze a teljesség igénye nélkül). A fotók alá írnék egy-két soros magyarázatot, bemutatást életadatokkal.

Tudom, ő maga örülne a legkevésbé egy ilyen kötetnek, és rögtön a fejemre olvasná mindazt, amit az imént a Pantheonról idéztem tőle. Azt is tudom, hogy kicsit „kommersz”-ízű a dolog, bár az a kötet, amely Németh László életét fog-

lalja össze képekben (10), illetve a nemrég megjelent Németh László-breviárium (11) – bár én ezeknek talán harmada terjedelemre gondolok –, azt hiszem, cáfolja ezt. Aligha lenne üzleti siker, de a Vekerdi Lászlót még személyesen is ismerők bizonyára boldogan működnének közre a létrehozásában s – akár előfizetéses alapon – lehetővé tennék az önköltséges (nullszaldós) megjelenést is. A közreműködést nemcsak vásárlói, hanem szerzői tekintetben is értem, ahogy már írtam: ki-ki elküldené a szerkesztő(k)nek a maga kedves Vekerdi-szövegrészletét, -megfogalmazását, esetleg a birtokában lévő képeket, és így állna össze közös munkával (mintegy „emlékfa-ültetésésként”) a kis könyv (a *Természet Világa* – már többször említettem – emlékszáma nagyszerű példa volt egy ilyen jókedvvel és szeretettel végzett közös munkára).

Ha volna még terjedelem, akkor ismét közölném (ahogy ezt megtette az „Egy szabad ember”-t szerkesztő Olasz Sándor is) a két Herczeg Jánossal és Staar Gyulával készült televíziós interjú szövegét, mely a *Természet Világában* jelent meg először, Staar Gyula *Múló szerelem volt a matematika?* című interjúját a *Forrás* 2000. márciusi és áprilisi számából, valamint a Szántó R. Tibor és Zsolnai László készítette igen fontos, de alig ismert beszélgetést Vekerdivel (12); bár irtózott tőle, régebben is készültek vele interjúk (13). És – bár ez, elismerem, morbid ötlet – talán tartalmazhatná ez a kis kötet a két „arcképfestős” cikket is; egyrészt azért, mert nem olyan könnyen hozzáférhetők (bár a *Népszabadságban*, illetve az *Élet és Irodalomban* jelentek meg, de már régebben: 1970, illetve 1995), másrészt meg azért, mert reménykedjünk: hátha eljön az az idő, amikor („az újszülöttnék minden vicc új”) már hihetetlennek fog tűnni ez az egész...

A halállal kezdtem, az ő szavaival. Ugyancsak a halálról és ugyancsak az ő szavaival fejezem be, de – ha szabad illet leírni pár nappal a temetése előtt – optimista szavakkal. Azt hiszem, őrá magára is vonatkoztathatókkal (14): „Az élet rövid, és a Halál végtelen, de [...] ez a rövid élet mégis legyőzheti a végtelen Halált. Nem bizonytalan, utódoknál fennmaradó hírnév által, nem is a földön kívüli paradicsomban. Itt, lenn a földön. Minden boldog pillanat, minden bátor tett, minden szépség, minden megvalósult harmónia segít legyőzni a Halált.”

*

- (1) Vekerdi László, természetesen Galileiről: *Természet Világa* 135(2004) I. különszám (összeállította Staar Gyula), 74. A továbbiakban erre a köszöntő számra egyszerűen „TV”-vel utalok.
- (2) Kocsis István: *Bolyai János estéje*. Bukarest 1972. Kriterion, 69.
- (3) TV 75–6.
- (4) Terts István: *Vekerdi László példája?* *Forrás* 36 (2004) 7–8. 128–50.
- (5) Koch Sándor: A Vekerdi-jelenség. TV 25.
- (6) *De hol van a tavalyi hó, avagy: Jönnök a „húszas és/vagy harmincas évek”? Kovács Lajos (szerk.): Ezüstkönyv. 1969–1993. Tatabánya, Új Forrás Könyvek 20., 322–7, az idézet helye 322.*
- (7) *Magyarországi és erdélyi pestisjárványok a XVIII. században*, Budapest 2009. Magyar Tudománytörténeti Intézet és Magyar Orvostörténelmi Társaság

- (8) Gyuris György: *Vekerdi László. Válogatott életmű-bibliográfia*. Szeged–Tatabánya 1999. Somogyi Könyvtár és József Attila Megyei Könyvtár
- (9) Tiszatáj 1999/7. 61.
- (10) *Németh László élete képekben* (összeállította Németh Lászlóné és dr. Lakatos Istvánné Németh Ágnes). Budapest 1985. Gondolat
- (11) Kovács Zoltán (szerk.): *Németh László: Breviárium*. Budapest 2002. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó
- (12) *Szellemi függetlenség, tisztaság, tisztesség*. Szántó R. Tibor, Zsolnai László: Kétszemélyes egyetem. Tizenegy beszélgetés. Budapest 1990. Magvető Kiadó, 233–58. (az interjú 1982-ben készült)
- (13) Kiss Irén interjúja: *A könyv* 1974/4. és László Ágnes: *A mellőzöttség „haszna”*. Kurír, 1991. március 1.
- (14) *Az Oreszteia új magyar fordításáról. Kalandozás a tudományok történetében*. Budapest 1969. Magvető, 363–72, az idézet helye 369.

Terts István